

ЮВІЛЕЇ

УДК 327:330.332

Микола Самардак

ЖАННА Д'АРК НА ТЛІ ХРИСТИЯНСЬКО-КАТОЛИЦЬКИХ ТА МАСОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕАЛІЙ XV СТОЛІТТЯ (до 600-річчя від народження)

Розглядаються історичні, релігійні, масово-психологічні, політичні та інституціональні реалії, що сформувалися в Західній Європі на першій третині XV ст. і стали обставинами загибелі Жанни д'Арк.

Ключові слова: християнство, католицизм, інквізиція, суд інквізиції, Орлеанська діва, ересь, відьма, чаклунство.

У 2012 році виповнюється 600 літ від народження найвидатнішої й найтрагічнішої французької патріотки періоду, названого істориками столітньою франко-англійською війною. Нині ім'я Жанни д'Арк (6.01. 1412 – 30.05.1431) відоме всьому цивілізованому світу. Про загальний обсяг досліджень про неї та її час годі й говорити. Не менш відоме її інше ім'я – Орлеанська діва. Рівно шість віків є віхою, яка дозволяє й навіть спонукає розглянути бодай одну зі сторін діяльності цієї героїчної дівчини. При цьому доцільно зосередитися на стороні, яка перед авторами праць про неї постає допоміжною, а не основною. А саме: на тодішніх історичних, релігійних, масово-психологічних, політичних, інституціональних чинниках, що стали обставинами її загибелі.

Столітня війна 1340–1453 років точилася з багатолітніми перервами. Вона розгорнулася між англійськими й французькими феодалами за території на континенті Європи, причому ці території лежали навколо володінь французьких королів. До того ж англійський король Едвард III «законно» зазіхав на французький престол. Отже, для французів війна набула визвольного характеру. Проте понад три десятиліття французькі війська зазнавали важких поразок.* І більша частина французького королівства була окупована англійцями. Поразки у війні викликали внутрішньополітичні міжусобиці. Вибухали народні повстання. Загострилось протистояння між Парижем і Бургундією. Бургундські герцоги не одне століття виступали основними суперниками паризьких королів і у війні були союзниками англійців. Умови мирного договору 1420 р. передбачали об'єднання Англії та Франції в одне королівство, очолюване англійським королем. Франція як держава і як молода нація, таким чином, опинилася над прірвою.

* Біля узбережжя Фландрії був знищений французький флот, і англійці запанували на морях. В битві при Кресі добірна й чисельно значно переважаюча феодально-рицарська армія майже вся загинула під стрілами англійських лучників. Англійці захопили французький порт Кале, який надовго став головним оплотом їхньої експансії на континенті. В битві при Пуатьє в результаті поразки французів у полон потрапила значна частина її знаті та рицарства, в тому числі король Іван Добрий (згодом він помер у полоні). У 1415 р. в битві при Азенкурі ополчення, зібране герцогом Орлеанським, братом короля Карла VI, незважаючи на значну чисельну перевагу, було розгромлене, причому в полон потрапив сам герцог.

© Самардак Микола Миколайович – кандидат філософських наук, доцент Чернігівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Селянська дівчина католичка Жанна д'Арк дорослішала в ці роки на північному сході Франції, тобто «на перехресті подій». Задумлива, часто піднесена й збуджена, вона жадібно сприймала вістки війни. Тож з роками у неї сформувалося переконання, що Бог доручає їй звільнити Францію від окупантів.* Відтак Жанна з групою військово підготовлених селян-однорумців, у чоловічому костюмі з чоловічою стрижкою, що у XVст. було викликом, вирушила до короля й переконала 17-річного Карла VII поставити її на чолі війська, яке вирушало на допомогу стратегічно дуже важливому, але обложеному англійцями місту Орлеану. І вдягнена в рицарські обладунки, вона повела військо до перемоги. 5 травня 1429 р. місто було звільнене від облоги. Слава про Орлеанську діву поширилася Францією. З часом цю перемогу назвали «найвеличнішим дивом» столітньої війни.

Не минуло й року після орлеанських подій, як в одній із бойових сутичок Жанну полонили бургундці. Вона була видана англійцям. Для останніх Жанна означала інтерес, який сьогодні називають державним. Адже вона уособлювала нескорену Францію. Водночас вбивство Орлеанської дівки англійцями створило б із її пам'яті ореол національної мучениці, який надихав би її народ на подальшу визвольну боротьбу. Отже, віддали перевагу знищенню Жанни руками французів. Керувати підготовкою її страти доручили «інквізитору в справах ересі» Жану де Метру та єпископу французького міста Бове П'єру Кошону.

За існуючими в ті часи звичаями король Карл VII мав змогу врятувати полонянку, викупивши її. Але він цього не зробив.

Слідство у справі Жанни тривало рік. Воно закономірно закінчилося тим, що 30 травня 1431р. в Руані вона була спалена живцем. Згодом шанувальники Жанни стверджували, що вона самостійно й мужньо піднялася на завалений дровами та хмизом поміст; супротивники – що калялась і ридала. Розповідали, що серед обвуглених останків Жанни побачили залите кров'ю серце, яке ще здригалось. Англійський солдат розтоптав його. Все, що від неї залишилося, викинули в річку [2]. Отака мученицька смерть випала на долю цієї 19-річної дівчини.

Зазначимо: слідство й суд над Жанною вершили повноважні представники інквізиції; основна підозра, яка впала на дівчину, – її нібито чаклунство. Такий слідчо-судовий поворот для тих часів був вельми характерним. І подібні повороти ініціювалися та санкціонувалися християнською католицькою церквою.

На початку XVст. християнсько-католицька церква на чолі з римськими папами вже є наймогутнішою ідеологічною силою Західної Європи. Папство «все більше стає центром, звідки виходять нитки до всіх куточків католицького світу: ніщо не вислизає з його уваги, на всьому відчувається його важка рука. Віднині чути гасло: «Рим сказав» (Roma lokuta) – отже, справа має вважатися вирішеною» [4: 111]. Ця сила спирається на власну потужну економічну, політичну, освітню базу. Адже церква виростає в крупного землевласника. Загальна частка земельних володінь церков та монастирів наближається до третини; і земельні ділянки приносять значні прибутки. З XIII ст. римська курія, на додаток до багатьох духовних турбот, стає також своєрідною банківською конторою, виконуючи значні торговельно-фінансові операції; вона організовує збирання податків, не гребує продажем індульгенцій. За умов феодальної роздрібненості католицизм перебирає на себе функції найавторитетнішого й найефективнішого західноєвропейського об'єднуючого чинника. Католицьке духовенство контролює всю систему навчальних закладів. Воно виступає найосвіченішою, а нерідко єдиною освіченою верствою. Тож християнські догми в їх католицькому варіанті є засадами та критеріями будь-якої діяльності, будь-якого світогляду, будь-якого мислення, будь-якої моралі.

З позицій християнсько-католицьких уявлень світ бачиться впорядкованим Богом, і розум людини – «духовної подоби Бога» – покликаний цей порядок пізнавати. Пізнання впорядкованого світу вимагає не менш впорядкованого мислення.

* Автор цих рядків знайомий з висновками деяких біографів Жанни, що її поривання, діяння, риси «вдачі» вказують на її високошляхетне походження. Висновки залишаються версіями.

Ці впорядковуючі функції успішно виконує схоластика (scholastikos – шкільний). Її формування завершується в X – XI століттях. Однією з її засад стає вчення про «віру, що шукає розуміння» («fides quaerens intellectum»). Схоластика поєднує католицькі догмати з раціоналістичною методологією, в основі якої лежить логіка, започатковуючи тим самим наукове мислення. Вона канонізує на той час «сім вільних мистецтв» («septem artes liberales») – граматику, діалектику, риторику, геометрію, арифметику, астрономію, музику – бачить засобом (методологією) вивчення теології, пізнання космосу, дослідження природи, осмислення людини [7: 169-177, 187-190].

Але в ті ж часи одвічні й загалом цілком зрозумілі нам прагнення людей заглибитися в таємниці світу і життя зумовлюють розквіт астрології, алхімії, магії. Астрологічні висновки використовують навіть деякі папи й високопосадовці римської курії. Алхіміки ж і маги церквою в основному переслідуються. Та якщо астрології й надають ореол науковості, то, вочевидь, протилежними їй стають усілякі визнані суспільством забобони. Останніми охоплюються всі без винятку соціальні верстви [5: 116-117]. Вірять у привиди, «порчі», ворожать, закликають, проклинають, викликають демонів і тому подібне.

У контексті теми цієї статті не можна оминати такого популярного на схилі Середньовіччя суспільного явища, як авантюризм (avante – перед; авантюрист – той, хто попереду). Ще від християнських походів на Схід задля «визволення труни Господньої» самовіддані ризиковані місії з невизначеними шансами на успіх оспівуються, освячуються, наслідуються. Щоправда, маємо приклади переродження шляхетних, за тодішніми мірками, авантур у широкомасштабні безглуздя*. Втім, безглуздість і навіть злочинність авантур є оцінками далеких нащадків. Сучасники ж, як правило, подібні ініціативи вітають.

Вельми важливим, почесним і ефективним стає християнське місіонерство (від лат. missio – посилення, доручення). Це розроблена церквою форма ідеологічної та політичної роботи, яка зводиться до нав'язування свого вчення іновірцям. При цьому основні зусилля місіонери спрямовують на ідейну й організаційну обробку власних, а особливо новоприєднаних до католицького світу і залежних від нього народів. Охрищення супроводжується, з одного боку, суворою охороною «чистоти віри» з широким арсеналом заходів – «відлучень», «анафем», репресій – щодо «заблудлих» і «відступників»; з іншого – культивуванням нетерпимості та агресії щодо іновірців.

Така гегемоністська зовнішня і внутрішня практика католицької церкви викликає в середовищі широких мас християн приховані, а то і явні спротиви. Найнебезпечнішими для церкви стають ересі (від грецьк. hairesis – вибір, напрям). Єретичними називають християнські вчення та рухи, спрямовані проти теологічних догматів і організаційних форм офіційної церкви. Небезпека полягає в тому, що діяльність єретиків відділяє від церкви частину віруючих. Найбільшого розвитку ересі набувають з XII ст. у Франції [4]. Свого найширшого розмаху вони досягають у XIV – XV ст. Назвемо найвідоміші ересі, сучасником яких (хоча, зрозуміло, і не учасником) є Жанна д'Арк: «спірітуали», «вальденси», «апостольські брати», «лолларди», «бегарди», «чашники», «таборити» [4: 7].

Католицька церква зустрічає єретичний рух усілякими переслідуваннями і жорстокими репресіями. Проти єретиків організуються хрестові походи. Наприклад, похід у Лангедок (південь Франції) проти «альбігойців» у XIII ст., в Чехію проти шойно згаданих «таборитів» у XV ст. [4; 7]. Вони супроводжуються масовими вбивствами, руйнуваннями, стратами. Найстрашнішою ж зброєю проти єретиків стає інквізиція (від лат. inquisitio, inquisitio – розшук, розслідування). Інквізитори наділяються надзвичайними повноваженнями. Розшуки, розслідування, засудження, виконувані ними, ґрунтуються на доносах і шпигунстві. Їхні суди є таємними, відбуваються без участі сторони захисту, зводяться до витончено-жорстоких фізичних та морально-психологічних тортур, вичавлення такими способами «зізнань» і найчастіше закінчу-

* У 1212 р. тисячі дітей старшого віку забираються з французьких та німецьких родин у Дитячий хрестовий похід на Схід. Лише деякі з них через багато років повертаються додому [3:24].

ються смертю «підсудних» під катуваннями або на вогнищах.* Інквізиція як установа існує від XIII ст. з IV Латеранського собору. Виключні інквізиторські повноваження належать, за дорученням папи Григорія IX, чернечому ордену домініканців, заснованому Домініком Гусманом. У XVI ст. ці повноваження переходять до заснованого Ігнатієм Лойолою ордену єзуїтів (від *jesus* – Ісус); але це вже пізніша історія. Публічні спалення набувають масовості. Сучасні дані про кількість жертв інквізиції дуже різняться між собою, але йдеться про життя мільйонів людей.

Апогеєм у цьому плані стає терор церковників, і не тільки інквізиторів, проти «відьом». Масово-психологічним підґрунтям суспільного страху перед «відьомством» є вже згадана віра у дієвість ворожін, заклинань (в українській традиції – «шептань»), проклинань, «порч» і т.п. Позитивною стороною цих явищ виступають аматорські намагання вилікувати людей. І до таких намагань зазвичай вдаються жінки. Але за загальним відомою нам атмосферою «похмурого» Середньовіччя ці гуманні самі по собі спроби сприймаються як «злі» діяння тих, хто нібито має зносини з Дияволом, тобто «відьом». Останнім закидаються шабаші та оргії, перевертництво, переміщення в повітрі (в українській традиції – польоти на мітлі), навіювання, «зурочення», «порчі», наведення природних стихій, пошестей, псування врожаю й худоби, інші чаклунства. Тож поширюється переконаність, що «відьми» підлягають знищенню. Наймасштабніші «викриття» та вбивства «відьом» розгортаються якраз у XV, а також XVI століттях. Європа, таким чином, отримує у свою історичну спадщину ще мільйони безвинних жертв. Причому ці вбивства здійснюються за масової їх підтримки (не характерної щодо еретиків) тодішніми пересічними європейцями.

Повернімося до загибелі Жанни д'Арк.

Очолити військо для звільнення Орлеана їй довірили не відразу. Кілька тижнів її прискіпливо допитували. Жанна стверджувала, що чує настанови святих і ангелів про необхідність звільнення батьківщини, що вона послана ними. Натомість уповноваженим від духовенства належало з'ясувати: чи справді Жанна чує потойбічні голоси? Хто її вустами говорить, Бог чи Диявол? Чи не чаклунка вона? Висновок зводився до того: «Оскільки дівчина Жанна говорить, що доказ свого послання покаже в Орлеані, то не слід перешкоджати вирушенню її туди, бо без підстав сумніватися в ній це означає грішити проти Святого Духа» [2: 244].

Висновки слідства, проведеного інквізицією на чолі з Ж. де Метром, в силу вищевикладеної політичної ситуації виявилися зовсім іншими. Жанну звинуватили в носінні чоловічого одягу й короткому волоссі, розцінивши це як «тяжкий гріх», як порушення «Божественного закону, святості Писання канонічності права», що «суперечить природній пристойності». Її твердження, що вона може за допомогою голосів упізнавати незнайомих людей, визналися «порожніми й пихатими вихваланнями», основаними на «чаклунстві». Її заяви про одержувані від святих та ангелів підбадьорення оцінилися як «безрозсудні». Слідство складалося переважно з умовлянь її розкаятися й зрестися своїх «злочинних чаклунських» помилок, принижень як жінки (перевірки незайманості, постійної присутності у камері охоронців), залякувань тортурами (демонструванням інструментів катувань) [2: 245-247].

Утім, за тодішніми правовими нормами «відьми»-чаклунки викривалися, розслідувалися, але, на відміну від еретиків, не засуджувалися інквізицією. Їхні справи інквізитори мали передавати іншим судам. Тому розправа над Жанною й була здійснена поетапно: розслідував Ж. де Метр, а судив єпископ П.Кошон. Крім того, «відьом» не можна було засуджувати без їхнього зізнання. Отже, задля здобуття зізнань застосовувалися нелюдські, з погляду людей XXI ст., тортури. Жанна уникла тортур, тому що «зізналася». П. Кошон заявив «священному трибуналу», що Жанна «спокушена князем тьми і – о горе! – впала, як пес» [2: 246], Жанні зачитали текст зречення, під яким змусили її вести знак хреста – підпис. Трибунал ухвалив відлучити її від церкви й «звільнити», передавши світським властям «на їхній розсуд».

* Історично найрезонанснішим виявилось прокляття Константським собором і зати́м спаленням у 1415 р. старшого сучасника Жанни, ректора Празького університету, одного з лідерів згадуваних «чашників» Яна Гуса.

Жанну повернули англійцям у супроводі висновків «священного трибуналу». І розправа не забарилася.

У 1456 р. оголосили відміну папою Калікстом III вироку Жанні д'Арк.

Донині для жителів Орлеана 5 травня залишається щорічним святом міста – Днем Орлеанської діви.

1. Авадяева Е., Зданович Л. Сто великих казней. – М.: Вече, 2004. – 587с.
2. Авадяева О., Зданович Л. Жертви інквізиції. // Антологія християнства: Хрестоматія... – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С. 237 – 251.
3. Гопфнер В. Хронологія християнського завоювання Західної Європи. // Антологія християнства: Хрестоматія... – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С. 22 – 26.
4. Лозинский С.Г. История папства. – М.: Политздат, 1986. – 590 с.
5. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М.: Мысль, 1982. – 623 с.
6. Семенов В.Ф. История средних веков. Учебник... – М.: Просвещение, 1975. – 590 с.
7. Соколов В.В. Средневековая философия: Учебн. пособие... – М.: Высшая школа, 1979. – 448 с.

Рассматриваются исторические, религиозные, массово-психологические, политические и институциональные реалии, которые сформировались в Западной Европе на первую треть XV ст. и стали обстоятельствами гибели Жанны д'Арк.

Ключевые слова: христианство, католицизм, инквизиция, суд инквизиции, Орлеанская дева, ересь, ведьма, колдовство.

